

Vitya, ben şu anda Alman hattının gerisinde, Yahudi gettosunun dikenli tellerinin arkasında olsam da bu mektubun eline geçeceğinden eminim. Fakat senin cevabını alamayacağım; almak için burda olmayacağım. Son günlerimin nasıl geçtiğini bilmeni istiyorum. Bu benim için ölümü kolaylaştıracak.

İnsanları gerçekten anlamak çok zor, Vitya... Almanlar şehre 7 Temmuz'da girdiler. Parkta radyo-
dan son haberler yayınlanıyordu. Ameliyattan dönüyordum, durup dinledim. Ukraynaca okunan bir savaş
bülteni idi. O anda uzaklardan ateş sesleri duydum. Parkta bir koşuşturma başladı. Ben de hava alarmını
kaçırmış olmama hayret ederek eve doğru yola koyuldum. Birden bir tank gördüm ve birisi bağırdı: "Al-
manlar!"

"Panik yaratmayın!" diye çıktım ben de. Bir gün önce şehir sovyeti sekreterine gidip ne zaman
tahliye edileceğimizi sormuştum. Kızgınca "Bunu konuşmaya yetecek kadar zamanımız olacak" diye cevap
vermişti. "Daha tahliye edileceklerin listesini bile hazırlamadık."

Gerçekten de Almanlar'dı gelenler. Bütün gece boyunca komşular birbirlerinin odalarına gidip geldi
- sakın kalan bir tek ben ve çocuklar vardık. Herkesin başına ne gelecekte aynısının benim de başıma
geleceğini kabullenmiştim. En başta büyük bir korku hissettim. Seni bir daha göremeyeceğimi anladım. Bir
kez daha sana bakabilmek istiyordum çaresizce. Alnını, gözlerini öpmek istiyordum. Sonra sen güvende
olduğun için ne kadar şanslı olduğumu anladım.

Sabah olmak üzereyken uykuya daldım. Uyandığımda korkunç bir keder duydum. Kendi odamda ve
kendi yatağımdaydım ama yabancı bir ülkede, kimsesiz ve kayıp hissettim kendimi.

O sabah Sovyet iktidar boyunca unuttuğum birşeyi - Yahudi olduğumu - hatırlattılar bana. Üstü Alman
askerleriyle dolu bir kamyon geçti. "*Juden kaput!*" diye bağıyorlardı.

Komşularımın bazılarından bir hatırlatma daha aldım. Kapıcının karısı pencerenin altında durmuş
karşıdaki kadına şöyle diyordu: "İşte bu Yahudiler'in sonu olacak. Allah'a çok şükür." Ona böyle birşeyi
söyleyen ne olabilir? Kendi oğlu bir Yahudi'yle evli. Onları ziyarete gider, döndüğünde de bana torunlarını
anlatırdı.

Kapı komşum, 6 yaşında bir kızı olan -Alyonuşka diye, kocaman mavi gözlü bir kız, sana bir keresinde
yazmıştım- dul bir kadın, bana gelip dedi ki: "Anna Semyonovna, sizin odanıza taşınıyorum. Akşama kadar
eşyalarınızı toplayabilir misiniz?" "Peki, ben de sizinkine taşınırım." "Hayır, siz mutfağın arkasındaki küçük
odaya taşınıyorsunuz."

Kabul etmedim. Orda soba da yok, pencere de.

Ameliyata gittim. Geri geldiğimde odamın kapısının kırıldığını ve bütün eşyalarımın o küçük odaya
yığılmış olduğunu gördüm. Komşum "Divanı kendime sakladım. Sizin orda yer yok" deyip geçti.

Garip - bu kadın teknik okula gitmiş biri, rahmetli kocası da çok sessiz, Ukopspilk'te muhasebecilik
yapan, harika bir adamdı. "Yasanın dışındasınız siz" dedi, bu kendisi için çok karlı birşeymiş gibi. Ondan
sonra küçük Alyonuşka'sı bütün gece benimle oturup anlattığım masalları dinledi. Yeni evimin kutlama
partisi bu oldu - kız uyumaya gitmek istemedi ve annesi sonunda kucaklarında taşımak zorunda kaldı. Sonra,
Vityenka, ameliyathaneyi bir daha açtılar. Ben ve bir başka Yahudi doktor, ikimiz de kovulduk. Bir önceki
aydan maaşımı istedim ve yeni müdür "Sovyet rejimi sırasında ne kazandıysanız Stalin size ödeyebilir.
Moskova'ya, ona yazın" dedi. Asistan Marusya bana sarıldı ve hafifçe "Allah'ım, Allah'ım! Ne olacak size,
ne olacak hepimize?" diyerek ağladı. Ve Doktor Tkaçev elimi sıktı. Hangisi daha kötü, gerçekten bilmiyorum
- nefretle parlayan gözler mi, yoksa insanların sefil, ölmeye yakın bir kediye bakar gibi acımayla bakmaları

mı? Hayır, böyle birşey yaşayacağımı hiç düşünmemiştim.

Birçokları şaşırttı beni. Hem yalnız yoksul, eğitimsiz, gariban olanlar da değil. Yaşlı bir adam var, yetmişbeş yaşında, emekli bir öğretmen, hep seni sorar, selam söyler, “Bu şehrin gurur kaynağı o” derdi. Bu kör olası günlerde yanımdan tek söz söylemeden, başka yere bakarak geçer oldu. Ve duydum ki Alman komutanın emriyle yapılan bir toplantıda “Nihayet havada bir temizlik hissediliyor şimdi. Sarımsak kokmuyor artık” demiş. Niye, niye? - böyle sözler onun üzerinde bir leke. Ve o toplantıda Yahudiler’e öyle kötü iftiralar atmışlar ki... Ama yine de Vityenka, herkes de katılmamış. Birçok insan reddetmiş. Birşey daha var - çarlar zamanından beri Yahudi düşmanlığını Başmelek Mikhaıl cemaati üyelerinin çığırkanlıklarıyla özdeşleştirmişimdir. Ama şimdi görüyorum ki Rusya’yı Yahudiler’den kurtarmakla ilgili en çok bağırانlar tam da Almanlar önünde kul köle olanlar, otuz Alman gümüşü için ülkelerine ihanet etmeye hazır olanlar. Ve şehrin dışlarından gelen garip insanlar odalarımızı, yorganlarımızı, giysilerimizi alıyorlar. Kolera isyanları zamanında doktorları öldürenler de böyle insanlar olmuş olmalı. Ve bir de ruhları solmuş insanlar, her türlü kötülüğün, kim iktidardaysa onunla uyumsuz görünmemek için herşeyin peşine takılmaya hazır insanlar var.

Tanıdıklarım sürekli olarak ufak tefek haberlerle geliyorlar. Gözleri deli gibi bakıyor ve kendileri de çıldırmış gibiler. “Birbirinin eşyalarını saklamak” diye garip bir deyiş revaçta. İnsanlar nedense bir komşularının evinin daha güvenli olacağını sanıyorlar. Bütün olup biten bir çocuk oyunu gibi.

Kısa süre sonra Yahudiler’in yeniden iskanı ile ilgili bir duyuru yapıldı. Her birimizin 15 kilo eşya almasına izin verildi. Evlerin duvarlarına küçük sarı ilanlar asıldı: “Bütün bina sakinlerinin 15 Temmuz 1941 günü saat 18’e kadar Eski Şehir civarında toplanmaları gerekmektedir. Geride kalanlar vurulacaktır.”

İşte Vityenka, böylece hazırlandım. Bir yastık aldım, biraz nevresim, zamanında senin bana verdiğin bardağı, bir kaşık, bir bıçak, iki de çatal. Gerçekten bu kadar çok şeye ihtiyacımız var mı acaba? Senden gelen mektupları aldım; rahmetli annemin ve David Amca’nın fotoğraflarını, senin babanla olanını; bir cilt Puşkin; *Lettres de mon moulin*; Maupassant’in içinde *Une Vie*’si olan cildini; bir küçük sözlük... Biraz da Çehov aldım -içinde *Sıkıcı bir Hikaye* ve *Piskopos* olan cilt- ve hepsi bu, sepetimi doldurmuştum. O çatı altında sana kaç mektup yazmışımdır, geceleri kaç saat ağlamışım - evet, şimdi sana hep nasıl yalnız olduğumu anlatabilirim.

Eve ve bahçeye veda ettim. Ağacın altında birkaç dakika oturdum. Komşularla vedalaştım. Bazı insanlar çok garip. İki kadın önümde tartışmaya başladılar, hangisi sandalyelerimi alacak, hangisi yazı masamı alacak diye. Onlara da veda ettim ve ikisi de ağlamaya başladılar. Basankolar’a rica ettim, savaştan sonra gelip beni soracak olursan sana herşeyi daha ayrıntılı biçimde anlatsınlar diye. Söz verdiler. Mahallenin köpeği Tobik beni çok duygulandırdı – özel bir ilgi gösterdi bana o akşam.

Eğer gelecek olursan yaşlı bir Yid’e gösterdiği sevgiden dolayı besle onu, olur mu?

Herşeyimi hazırlamış sepetimi Eski Şehir’e nasıl taşıyacağımı düşünürken eski bir hastam beliriverdi. Kasvetli ve duyarsız -ya da ben öyle düşünürdüm hep-, Şçukin adında bir adam. Eşyalarımı aldı, bana 300 ruble verdi ve haftada bir parmaklıklara gelip ekmek getireceğini söyledi. Matbaada çalışıyor – gözündeki bir sorun yüzünden cephede istememişler. Savaştan önce hastamdı. Birisi bana tanıdığın saf, duyarlı insanların bir listesini yap dese otuz-kırk ad sayabilirdim - ama kesinlikle onunkini değil. Biliyor musun, Vityenka, o geldikten sonra bir kez daha insan olduğumu hissetmeye başladım - yalnızca bahçedeki köpek değildi bana insanmışım gibi davranan.

Matbaada yeni bir emir basıldığını söyledi: Yahudiler’in kaldırımında yürümeleleri yasaklanıyormuş; göğüslerine

sarı bir arma, bir Davut yıldızı takacaklarmış; artık toplu taşıma araçlarını, banyoları, parkları, sinemaları kullanma hakları yokmuş; patates dışında herhangi bir sebze, tereyağı, yumurta, süt, çilek, beyaz ekmek ve et almaları yasakmış; pazardan yalnız saat 6'dan sonra, köylüler evlerinin yolunu tutmuşken alışveriş yapabileceklermiş. Eski Şehir dikenli tellerle kapatılacakmış ve insanlar dışarıya yalnızca bekçiler eşliğinde çıkarılacaklarmış - o da zorla çalıştırılmak için. Eğer bir Rus'un evinde bir Yahudi bulunursa ev sahibi vurulacakmış - tıpkı bir partizan saklıyormuş gibi.

Şçukin'in kayınpederi, yaşlı bir köylü, yakındaki Çudnov köyünden yeni gelmiş. Ordaki bütün Yahudiler'in ellerindeki paketler ve bavullarla nasıl ormana götürüldüğünü kendi gözleriyle görmüş. Gün boyunca ateş sesleri ve korkunç çığlıklar duymuş; tek bir Yahudi geri dönmemiş. Adamın evine el koyan Almanlar gece geç saate kadar geri gelmemişler. Geldiklerindeyse epey sarhoşmuşlar ve gün ağırana kadar bir yandan içmeye devam edip şarkılar söylemişler, bir yandan da adamın burnunun dibinde broşlar, yüzükler, kolyeler paylaşmışlar aralarında. Askerler kontrolden çıkmışlar, hepsi o mu, yoksa bu ortak kaderimizin bir işareti mi emin değilim.

O kadar hüzünlüydü ki oğlum, o ortaçağ gettosuna yolculuk. Son yirmi yıldır çalıştığım şehrin içinden yürüyordum. Önce Sveçnaya caddesinden geçtik, oldukça tenhaydı. Sonra Nikolskaya caddesine çıktık ve hepsi de bu aynı uğursuz gettoya giden yüzlerce insan gördüm. Cadde küçük paketler ve yastıklardan be-mbeyaz kesilmişti. Hastaları ellerinden tutup yürütüyorlardı. Doktor Margulis'in felçli babası bir battaniye üzerinde taşınıyordu. Genç bir adam kollarına yaşlı bir kadın almış, elleri paket dolu karısı ve çocukları da onları izliyordu. Nefes yetmezliği olan Gordon diye şişman bir manav kürk yakalı bir kışlık ceket giymişti; yüzünden ter dökülüyordu. Genç bir adam çok etkiledi beni; hiç eşyası yoktu ve başı dik, önüne bir kitap açmış, dingin, gururlu bir ifadeyle yürüyordu. Ama sağında solundakiler ne kadar delirmiş ve dehşete kapılmış görünüyorlardı!

Bizden başka herkes kaldırımında durmuş bakarken biz yoldan yürüdük.

Bir ara Margulisler'in yanında yürüdüm ve kaldırımındaki kadınların acımayla iç geçirdiklerini duya-bildim. Ama herkes Gordon'un kışlık ceketine güldü - halbuki, inan bana, gülünç değil, korkunç duruyordu. Tanıdığım bir sürü yüz gördüm. Kimisi kafasıyla veda etti, kimisi gözlerini kaçırdı. O kalabalıkta kayıtsız tek bir göz olduğunu sanmıyorum; kimisi acımasızdı, kimisi meraklı, kimisi de gözyaşı doluydu.

Orda iki değişik kalabalık olduğunu fark ettim: Biri Yahudiler - erkekler kışlık ceketleri ve şapkalılarıyla, kadınlar kalın elbiseleriyle - ve öbürü de kaldırım üzerinde yazlık giysileri içindekiler. Kaldırımında renkli elbiseler, kısa kollu gömlekler, işlemeli Ukrayna yelekleri görebiliyordun. Sanki güneş cadde üzerindeki Yahudiler'in üzerinde parlamıyordu artık, onlar bir Aralık gecesinin ayazında yürüyormuş gibiydiler.

Gettonun girişine geldik ve eşlikçime veda ettim. Parmaklıkların orda buluşacağımız yeri gösterdi.

Dikenli tellerin arkasında kalınca ne hissettiğimi tahmin edebilir misin, Vityenka? Korku duymayı bek-liyordum. Ama düşün - bu ahırın içinde bulunmaktan rahatlık duydum. Benim doğuştan köle olduğumu sanma. Hayır, hayır. Rahatlamam çevremdeki herkesin kaderimi paylaşmasından: Artık at gibi cadde üzerinden yürümem gerekmiyor, aşağılamayla bakan gözler yok artık, ve artık tanıdıklarım bakışlarını kaçırmaktansa gözlerimin içine bakıyorlar. Bu ahırdaki herkes Faşistler'in bastığı damgayı taşıyor ve bu artık ruhumu o kadar da yakmıyor. Artık hakları elinden alınmış bir hayvan değilim - talihsiz bir insanım yalnızca. Buna katlanmak daha kolay.

Doktor Sperling diye bir meslektaşımın iki odalı küçük bir eve yerleştik. Sperlingler'in iki yetişkin

kızları, bir de Yura diye oniki yaşında bir oğulları var. Saatlerce onun ince yüzüne ve büyük, hüznü gözlerine bakıyorum; iki kez yanlışlıkla ona Vitya dedim ve o da “Ben Yura’yım, Vitya değil” diye düzeltti.

İnsanlar ne kadar farklı! Sperling ellisekizinde hala enerji dolu. Şimdiden odun taşımak için bir araba, yorgan ve gazyağı bulabildi. Dün gece eve bir çuval un, yarım çuval da fasulye getirtti. Her küçük başarısından dolayı çocuklar gibi seviniyor. Dün halıları asıyordu dışarı. “Merak etme, merak etme, kurtulacağız” diye tekrarladı. “Önemli olan yemek ve odun depolamak.”

Gettoda bir okul açmamız gerektiğini söyledi. Hatta bir tas çorba karşılığında Yura’ya Fransızca dersi vermeme önerdi. Kabul ettim.

Sperling’in şişko karısı Fanny Borisovna yalnızca “Mahvolduk, herşey mahvoldu” diye iç geçiriyor. Bir yandan da kibar, iyi huylu büyük kızı Lyuba’dan gözünü ayırmıyor - olur da birilerine bir avuç fasulye ya da bir dilim ekmek verir diye. Annenin gözdesi ise küçük kız Alya. Alya şeytanın ta kendisi - kaba, dediğim dedik ve kuşkucu - ve babasıyla ablasına bağırıp duruyor. Savaştan önce Moskova’dan tatil için gelmiş ve burda takılmış kalmış.

Tanrım, her yerde nasıl yoksulluk var! Hep Yahudiler’in ne kadar zengin olduklarından, zor günler için kenarda köşede bir birikimleri olduğundan söz edenler Eski Şehir’e bir bakabilselerdi şimdi. Zor günler yaşıyoruz gerçekten de - bundan zoru olamaz. Ama yanlarında 15 kiloluk eşyalarıyla Eski Şehir’e yerleştirilenler buranın tek sakinleri değil: Burda hep el işçileri yaşardı - yaşlılar, işçiler ve hastaneden hademeler de... Ne korkunç koşullarda, sıkış sıkış yaşıyorlar! Ve nasıl yemekler yiyorlar! Yerle bir olmaya yüz tutmuş bu harabeleri bir görsen!

Vityenka, burda çok kötü insanlar gördüm, açgözlüler, yalancılar, ihanete bile hazır insanlar. Polonya’da küçük bir kasabadan gelmiş Epstein diye korkunç bir adam var - koluna bir bant takıyor ve sorgulamalarda ve aramalarda Almanlar’a yardım ediyor; Ukrayna’lı polislerle içiyor ve onlar da onu evlere yollayıp votka, para ve yemek getirtiyorlar. İki kez gördüm, uzun boylu, krem rengi şık bir gömlek giyen yakışıklı bir adam - ceketine dikili sarı yıldız bile kasımpatı gibi duruyor.

Ama seninle konuşmak istediğim tümüyle başka birşey. Yahudi olduğumu hiç hissetmezdim: küçükken bütün arkadaş çevrem Rus’tu; en sevdiğim şairler Puşkin ve Nekrasov’du; beni gözyaşlarına boğan tek oyun -hepsi köy doktoru olan öbür izleyicilerle birlikte- Stanislavski’nin sahnelediği *Vanya Amca*’ydı. Hatta bir keresinde, Vityenka, ben ondört yaşındayken ailemiz Güney Amerika’ya göç edecek olmuştum da ben babama “Ben Rusya’yı terk etmem - kendimi asarım daha iyi” demiştim. Ve gitmedim.

Ama şimdi, bu korkunç günlerde yüreğim Yahudi milletine karşı anaç bir şefkatle doldu. Bu sevgiyi hiç bilmezdim. Sana, biricik oğluma, duyduğum sevgiyi anımsatıyor bu bana.

Evlerine gidip hastaları ziyaret ediyorum. Küçük evlere düzinelerce insan tıkmış - gözleri görmez olmuş yaşlılar, süttten kesilmemiş bebekler, gebe kadınlar. İnsanların gözlerine glokoma, katarakt gibi hastalıkların belirtilerini görmek için bakmaya alıştım. Şimdilerde insanların gözlerine öyle bakamıyorum artık; artık gördüğüm şey ruhun yansıması. Hem de iyi bir ruhun, Vitya. Kederli, iyi huylu bir ruhun, şiddete yenik, ama aynı zamanda şiddeti alt etmiş bir ruhun. Güçlü bir ruhun, Vitya!

Yaşlı amcaların, teyzelerin seni nasıl kaygıyla sorduklarını bir görsen. İnsanlar nasıl da içtenlikle beni avutmaya çalışıyorlar, hem de kendilerine hiç şikayet etmediğim, hepsinin de durumu benimkinden çok daha kötü olan insanlar.

Bazen ben hastaları ziyaret etmiyormuşum da tersi oluyormuş gibi geliyor - bu insanlar düşünceli bir

doktormuş da gönlümün yarasını sarıyorlarmış gibi. Hele birilerinin bana bir soğan, bir dilim ekme ya da bir avuç fasulye vermesi öyle dokunaklı ki.

Ve inan bana Vitya, bu benim ziyaretim için bir karşılık da değil. Orta yaşlı bir kadın elimi sıkıp küçük bir torbaya iki üç patates koyup “Buyrun doktor hanım, yalvarırım” deyince gözlerim yaşıyor. Bunda saf, iyi, babacan birşey var - ama doğru sözü tam bulamıyorum.

Herşeyin yolunda olduğunu söyleyerek seni avutmak istemiyorum - aslında kederden yüreğimin hala parçalanmamış olmasına şaşıyorum. Ama lütfen açlık çektiğimi düşünüp üzülme - bir kez olsun açlık duymadım. Yalnızlık çekmiş de değilim.

İnsanlar hakkında ne söyleyebilirim? Kötülükleriyle olduğu kadar iyilikleriyle de şaşırtıyorlar beni. Hepsini birbirlerinden farklı ama hepsi de aynı kadere mahkumlar. Tabii yağmur yağdığında insanların çoğunun saklanmaya çalışması hepsinin aynı olduğunu göstermez. Hatta herkesin yağmurdan kaçma şekli bile kendine özgü.

Doktor Sperling Yahudiler üzerindeki baskıların savaşa birlikte biteceğinden emin. Onun gibi düşünen çok kimse yok ve fark ettim ki insanlar ne kadar iyimserse bencillik etmeye de o kadar eğilimlidir. Yemek yerken birisi içeri girdi mi Alya’yla Fanny Borisovna yemeği çabucak saklıyorlar.

Sperlingler bana iyi davranıyorlar - özellikle de az yediğimden ve tükettiğimden çok tedarik ettiğimden. Ama burdan ayrılmaya karar verdim. Sevmiyorum onları. Kendime küçük bir köşe bulmaya çalışıyorum. İnsanda ne kadar çok hüznün olursa kurtulma umudu da o kadar azalıyor - ve daha iyi, daha şefkatli, daha cömert oluyor.

En yoksulları, terziler, tenekeçiler, umudu kalmamış olanlarsa kenara birkaç birşey yedekleyebilmiş olanlardan çok daha asil, daha cömert ve daha zekiler. Genç okul müdüresi, emekli öğretmen ve satranççı çatlak Spilberg, kütüphanede çalışan o çekingen kadınlar, çocuk gibi bakıma muhtaç, ama yine de gettoyu el yapımı bombalarla silahlandırma hayalleri kuran mühendis Reyvich - hepsi de ne kadar harika, beceriksiz, değerli, mutsuz, iyi insanlar!

Şimdi anlıyorum ki umutla mantık hemen hemen hiç birarada bulunamıyor. Umudun akıldışı ve içgüdüsel birşey.

İnsanlar yaşamaya devam ediyor Vitya, sanki bütün hayatları önlerindeymiş gibi. Akıllılık mı ediyorlar yoksa aptallık mı, söylemek zor - insanlar böyle işte. Aynısını ben de yapıyorum. Ştetlin birinden gelmiş iki kadın var burda ve arkadaşımın anlattığı hikayenin aynısını anlatıyorlar. Almanlar çevredeki bütün Yahudiler’i öldürüyorlarmış, çocuklar ve yaşlılar dahil. Almanlar ve Ukraynalı polisler gelip yirmi otuz adamı tarlada çalıştırmak için topluyorlarmış. Bu adamlara çukur kazdırılıyormuş ve iki üç gün sonra bütün Yahudi nüfus bu çukurlara yürütülüp vuruluyormuş. Çevredeki bütün köylerde tümsekler halinde Yahudi mezarları yükseliyormuş.

Yanımdaki evde Polonyalı bir kız var. Orda katliamların aralıksız sürdüğünü söylüyor. Yahudiler topluca katlediliyormuş; içinde hala sağ olanların olduğu birkaç getto kalmış - Varşova, Lodz ve Radom’da. Bütün bunları düşününce bizim de buraya Bialowiezka ormanındaki bizonlar gibi koruma altına alınmak için değil, öldürülmek için toplanmış olduğumuz açıkça görülüyor. Plana göre bir iki hafta içinde bizim de sıramız gelecektir. Ama düşünsene - hasta görmeye devam edip “Bu damlayı düzenli olarak kullanın, iki üç haftaya iyi olur” diyorum. Baktığım yaşlı bir adam var, kataraktı ancak altı ay - bir yıla kadar alınabilir hale gelecek.

Yura'ya Fransızca dersi vermeye devam ediyorum ve kötü telaffuzuna çok kızıyorum.

Bu arada Almanlar insanların evlerine dalıp hırsızlık yapıyorlar; nöbet tutanlar dikenli telin arkasından çocuklara ateş ederek kendilerini eğlendiriyorlar; ve her gün daha çok kişi yakında kaderimizin belirleneceğini doğruluyor.

İşte böyle - hayat sürüp gidiyor. Daha yakınlarda bir düğün bile yapıldı... Ve hep bir sürü söylenti var. Önce bir komşu bizim askerlerin saldırıya geçtiğini ve Almanlar'ın kaçtığını söylüyor. Sonra Sovyet hükümeti ile Churchill'in Hitler'e bir ultimatom verdikleri ve Hitler'in de daha fazla Yahudi öldürülmesini yasakladığı söylentisi çıkıyor. Sonra Yahudiler'in Alman savaş esirleriyle değiş tokuş edileceği söyleniyor.

Gettoda olduğu kadar umut başka hiçbir yerde yok gibi görünüyor. Dünya olaylarla dolu ve bütün bu olayların anlamı ve amacı hep aynı - Yahudiler'in kurtarılması. Ne umut zenginliği!

Ve bütün bu umudun kaynağı da hep aynı - hepimizin iz bırakmadan yok olacağı gerçeğine körce isyan eden yaşam içgüdüünün ta kendisi. Çevreme bakıyorum da gördüğüme inanmıyorum: Gerçekten de biz, hepimiz, hüküm giymiş, infaz edilmek üzere olabilir miyiz? Berberler, kunduracılar, terziler, doktorlar, sobacılar hala çalışıyorlar. Bir anaokulu bile açıldı - ya da onu andıran birşey. Herkes çamaşırını yıkıyor, iplerde çarşafklar kuruyor, yemekler yapılıyor, çocuklar Eylül'ün 1'inden beri okula gidiyor, anneler öğretmenlere çocuklarının notlarını soruyorlar.

Yaşlı Spielberg birkaç kitap ciltletiyor. Alya Sperling her sabah cimnastiğini yapıyor, her akşam bigudilerini takıyor ve babasıyla yazlık elbisesi için istediği kumaşlar için kavga ediyor.

Ben de sabahtan akşama kadar meşgulüm - hastalarımı ziyaret ediyorum, ders veriyorum, söküklerimi dikiyorum, çamaşırımı yıkıyorum, kışa hazırlanıyorum, kışlık ceketime astar dikiyorum. Yahudiler'e verilen korkunç cezalarla ilgili hikayeler duyuyorum: Tanıdığım bir kadın, bir avukatın karısı, çocuğuna bir ördek yumurtası almış ve bayılana kadar dövülmüş; kimyager Simota'nın oğlu kaçan topunu almak için dikenli tellerin altına eğilince omzundan vurulmuş. Ve daha bir sürü söylentiler, söylentiler, söylentiler ...

Ama şimdi söyleyeceğim söylenti değil. Bugün Almanlar geldi ve tarlada çalışmak üzere seksen genci aldılar, sözde patates toplamak için. Kimileri sevindi, gençler akrabalarına birkaç patates getirirler belki diye düşündüler. Ama ben Almanlar'ın patatesten neyi kastettiklerini biliyorum.

Gece gettoda özel bir zaman, Vitya. Bilirsin bir tanem, sana hep doğru söylemeyi öğrettim - bir çocuk annesine hep doğruyu söylemelidir. Ama bir anne de oğluna hep doğruyu söylemeli. Sanma ki, Vityenka, annen güçlü biri. Zayıfım ben. Acıdan korkarım ve dişçi koltuğuna oturmaktan ödüm patlar. Küçükken karanlıktan ve gökgürültüsünden korkardım. Yaşlılığında ise hastalıktan ve yalnızlıktan korktum; hasta olup yatağa düşersem bir daha işe gidemem diye korktum; sana yük olacağımdan ve senin de bana bunu hissettireceğinden korktum. Savaştan korktum. Şimdiyse, Vitya, geceleri öyle bir korkuya kapılıyorum ki yüreğim uyuşuyor. Ölmek üzereyim. Seni yardıma çağırmak istiyorum.

Küçükken korunmak için bana koşardın. Şimdilerdeyse, zayıflık anlarımda ben kendi başımı senin dizlerinde saklamak istiyorum; senin güçlü ve bilge olmanı, beni koruyup kollamanı istiyorum. Ruhum her zaman güçlü değil Vitya - ben de zayıf düşebiliyorum. Sıkça intihar etmeyi düşünüyorum ama birşey beni engelliyor - bir tür zayıflık, bir güç, ya da umut.

Ama bu kadarı yeter. Her gece düş görüyorum. Sık sık annemi görüp onunla konuşuyorum. Dün gece Saşa Şapoşnikov'u Paris'teki yıllarımız sırasında gördüm. Ama bir kere olsun seni görmedim - halbuki seni hep düşünüyorum, en zorlu anlarda bile. Sabahları uyanıp tavana bakıyorum ve Almanlar'ın topraklarımızda

olduğunu, ve benim de bir cüzzamlı olduğumu hatırlıyorum -uyanmış değilim de uykuya yeni dalmışım ve düş görmeye başlamışım gibi.

Birkaç dakika geçiyor ve Alya'nın Lyuba'yla kuyuya gitme sırasının kimde olduğu konusunda tartıştıklarını duyuyorum. Sonra birilerinin bir gece önce yan sokakta Almanlar'ın yaşlı bir adamın kafasını nasıl parçaladıklarını konuştuklarını duyuyorum.

Tanıdığım bir kız geldi, teknik öğretmen okulunda bir öğrenci, ve bir hasta görmemi istedi. Evine gidince anlaşıldı ki omzundan vurulmuş ve bir gözü yanmış bir teğmeni saklıyormuş. Sevimli, pespaye, ağır bir Volga aksanıyla konuşan genç bir adam. Gece dikenli teli geçmiş ve gettoya sığınmış. Gözü çok zarar görmemişti ve iltihaplanmayı durdurabildim. Değişik çatışmaları ve ordunun nasıl geri çekildiğini anlattı uzun uzun. Anlattıkları beni epey üzdü. Gücünü topladıktan sonra Alman hattını geri geçmek istiyor. Bir sürü genç onunla gitmeye niyetli, biri de benim eski öğrencilerimden biri. Ah Vityenka, keşke ben de onlarla gidebilsem. Bu adama yardım etmek çok mutlu etti beni - Faşizm'e karşı savaşta ben de yer almışım gibi hissettim.

Ona ekmek, fasulye ve patates getirdiler, yaşlı bir kadın da bir yün çorap örmüş, onu verdi.

Bütün gün dram doluydu. Alya dün bir Rus arkadaşı aracılığıyla hastanede ölmüş bir Rus kızın pasaportunu ele geçirdi. Bu gece ayrılıyor. Ve bugün getto parmaklıklarının yanından geçen bir köylüden duyduk ki patates toplamak için gönderilen Yahudiler şehirden dört verst uzakta, havaalanının yanında, Romanovka yolu üzerinde derin çukurlar kazıyorlarmış. Bu adı unutma Vitya - annenin gömülü olduğu toplu mezarı orda bulacaksınız.

Sperling bile anladı. Sabahtan beri benzi soluk, dudakları titriyor ve şaşkın şaşkın sorup duruyor: "Uzmanların ayrı tutulma ihtimali var mıdır acaba?" Aslında ben de kimi yerlerde en iyi terzilerin, kunduracıların ve doktorların sağ bırakıldıklarını duymadım değil.

Yine de daha bu akşam Sperling sobaları tamir eden adamı çağırdı ve un ve tuz saklamak için duvara gizli bir bölme yaptırdı. Yura'yla ben *Lettres de mon moulin*'i okuduk. Hatırlar mısın, benim en sevdiğim öyküyü, *Les Vieux*'ü nasıl yüksek sesle okurduk, nasıl birbirimize bakardık ve gözümüzden yaş gelene kadar nasıl gülerdik? Sonra öbür gün için Yura'nın ödevini verdim. Ama öğrencimin kederli yüzüne bakarken, alıştırma kitabına ödev olarak verdiğim gramer paragraflarının numaralarını işaretleyen parmaklarını izlerken nasıl bir ağrı duydum anlatamam.

Ve onun gibi nasıl da çok çocuk var! Güzel gözlü, kıvrırcık siyah saçlı çocuklar - belki geleceğin bilimadamları, fizikçileri, profesörleri, müzisyenleri, hatta şairleri...

Sabahları okula koşarken onları izliyorum, hiç de çocuksu olmayan ciddiyetlerini ve kocaman, trajik gözlerini. Bazen gülüşmeye, kavgalaşmaya ve oyunlar oynamaya başladıkları da oluyor; o zaman mutlu hissetmek yerine dehşet sarıyor her yerimi.

Çocuklar bizim geleceğimizdir derler, ama bu çocuklar için bu nasıl söylenebilir? Bunlar müzisyen, kunduracı ya da terzi olmayacaklar. Dün gece açıkça gördüm ki bu sakallı, kaygılı babaların ve ballı kekler yapan, kaz boyunları pişiren, yaygaracı anneannelerin dünyası - bütün bu evlilik adetleri, atasözleri ve Sabatlar dünyası sonsuza dek yerin altında yok olacak. Savaştan sonra hayat bir daha canlanacak ama biz burda olmayacağız, yok olmuş olacağız - tıpkı bir zamanlar Aztekler'in yok olduğu gibi.

Toplu mezarlarla ilgili haberi veren köylü adam karısının geceleri ağladığını söyledi. Şöyle diyormuş: "Dikiş dikerler, ayakkabı yaparlar, deri tabaklarlar, saat tamir ederler, eczanede ilaç satarlar. Hepsi ölünce

biz ne yapacağız?”

Nasıl açıkça görüyorum birisinin yıkık evlerimizin yanından geçip şöyle diyeceğini: “Eskiden Yahudiler yaşırdı burda. Hatırlar mısın, Boruk diye yaşlı bir sobacı vardı. Cumartesi akşamları yaşlı karısı bankta oturur, ortalıkta çocuklar koştururdu.” Bir başkası da şöyle diyecek: “Burda oturan bir doktor vardı, şu yaşlı şeftali ağacının altında - adını hatırlamıyorum ama bir kez gidip gözlerime baktırmıştım. İştten gelince dışarı bir hasır sandalye çıkarır, bir kitap alıp otururdu.” Evet, Vitya, işte böyle olacak.

Sanki insanların suratından korkunç bir nefes geçmiş de herkes sonun yaklaştığını biliyormuş gibi.

Vityenka, birşey söylemek istiyorum ... neyse, boşver.

Vityenka, şimdi mektubu bitirip getto parmaklıklarında arkadaşına vereceğim. Ayrılmak kolay değil bu mektuptan. Bu benim seninle son konuşmam. Bunu gönderince seni sonsuza dek terk etmiş olacağım ve sen de benim son saatlerimi hiç bilemeyeceksin. Bu bizim son ayrılmamız. Sana ne diyebilirim vedalaşmak için, hem de ebediyen vedalaşmak için? Bu son günlerde, tıpkı bütün hayatım boyunca olduğu gibi, neşe kaynağım sendin. Geceleri seni hatırladım, küçükken giydiğin giysileri, ilk kitaplarımı. İlk mektubunu, okuldaki ilk gününü hatırladım. Herşeyi hatırladım, hayatının ilk günlerinden senden aldığım son habere, 30 Haziran’da aldığım o telgrafa kadar herşeyi. Gözlerimi kapadım, bir tanem, ve senin beni o yaklaşan dehşetten koruduğunu düşledim. Sonra burda olanlar aklıma geldi ve benden ayrı olduğun için sevindim – bu korkunç kader seni bulmayacağı için.

Hep yalnız oldum Vitya. Kederler içinde ağladım yalnız geceler boyunca. Tek tesellim birgün sana hayatımı anlatacağım düşüncesiydi. Babanla niye ayrıldığımızı, niye bunca yıl tek başıma yaşadığımı. Ve Vitya’m kendi annesinin de hatalar yaptığını, kendini kaybettiğini, kıskançlık duyduğunu, başkalarını kıskandırdığını, gençler her zaman nasılsa onun da öyle olduğunu öğrendiğinde nasıl şaşıracağımı düşündüm sık sık. Ama benim kaderim hayatımı seninle hiç paylaşmadan, yalnız bitirmekmiş. Kimi zaman senden uzak yaşamamam gerektiğini, seni çok fazla sevdiğimi, sevgimin bu ilerlemiş yaşımda seninle olma hakkını bana verdiğini düşündüm. Ama kimi zaman da seninle birlikte yaşamamam gerektiğini, seni birlikte yaşayamayacak kadar çok sevdiğimi düşündüm.

İşte *enfin*... Sevdiklerinle, çevrendekilerle, sana annenden daha yakınlaşmış olanlarla hep mutlu ol. Bağışla beni.

Sokakta kadınların ağlaştığını, polislerin küfürler savurduklarını duyabiliyorum; bu sayfalara bakıyorum da, beni acı dolu, korkunç bir dünyadan koruyorlarmış gibi görünüyorlar.

Nasıl bitirebilirim bu mektubu? Bu gücü nerde bulabilirim, oğlum? Sana olan sevgimi ifade edebilecek sözcükler var mı? Öpüyorum seni, gözlerini, alnını, saçlarını.

Annenin sevgisinin hep seninle olduğunu hatırla. Acıda ve mutlulukta, kimsenin bunu yok etmeye gücü yok.

Vityenka... Bu annenin sana son mektubunun son satırı. Yaşa sonsuza kadar, yaşa, yaşa, yaşa... Mama

Vasily Grossman,
Zhizn i Sudba (Life and Fate), I/18
İngilizce’sinden çeviren İ. E. Köse